

УДК 025.176“15/17”:027.54(477-25)НБУВ

ВИДАННЯ ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КАРТОГРАФІЧНИХ ЗАКЛАДІВ XVI–XVIII ст. У ФОНДАХ СЕКТОРА КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Олена ОСТАЛЕЦЬКА

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
просп. 40-річчя Жовтня, 3, м. Київ, 03039, Україна, тел. (044) 524-11-19*

Викладено історію розвитку європейської картографії кінця XVI – XVIII ст. Подано основні центри видання карт і атласів на базі фонду стародруків сектора картографічних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Ключові слова: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, стародруки, центри картовидавництва, європейська картографія, картографічний фонд.

Сектор картографічних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) як спеціалізований депозитарний фонд не має рівних в Україні за кількістю одиниць зберігання – колекція карт і атласів містить 46,5 тис. примірників (дані на 1 січня 2008 р.). Фонд сектора відзначається також цінністю та різноманіттям творів. Це й раритетні видання, починаючи з XVI ст., і сучасні вітчизняні та зарубіжні картографічні твори, різні за тематикою, призначенням та відображеною територією.

Найціннішу частину фонду складають картографічні стародруки кінця XVI – XVIII ст., які є продукцією потужних європейських центрів картовидавництва. Це видання середньовічних фламандських картографів А. Ортелія, Г. Меркатора, пізніші твори їх наступників (Г. Гондія, Я. Янсона) та конкурентів (Й. та К. Блау); численні видання династії французької картографічної школи XVII ст. Сансонів; твори засновника картографічного закладу в Нюрнбергу Й. Б. Гоманна і його спадкоємців та багато інших видань.

Хронологічно колекцію світової картографічної спадщини у фондах сектору розпочинають два антверпенські видання космографії А. Ортелія (1527–1598) “Theatrum Orbis Terrarum” латинською мовою 1584¹ та 1603² рр. Це систематичні зібрання карт, об’єднаних в одному томі й надрукованих в одному форматі, які, по суті, склали перший у світі географічний атлас – ще до того, як видатний картограф Г. Меркатор (1512–1594) використав термін “атлас” у назві свого твору.

З цього часу атласи стали домінантною картографічною формою. Їх публікація вимагала значних засобів і потужної поліграфічної бази. Так, видання “Theatrum Orbis

¹ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ), сектор картографічних видань, шифр С 3.

² Там само, шифр С 25.

Terrarum” 1584 р. надрукували в найбільшому видавництві Європи “Officina Plantiniana”, що належало Х. Плантейну (1514–1589) і мало загальноєвропейське значення. Спеціальністю цього видавництва була література різних напрямків, твори класичних авторів, а також богословські книги. Ілюстрації для книг робили відомі гравери, а коректорами були вчені-філологи: краса і точність друку були гордістю Х. Плантейна, він навіть виставляв відбитки для огляду, обіцяючи винагороду кожному, хто знайде помилку. Видавнича слава Х. Плантейна цілком заслужена, а марка видавництва “Officina Plantiniana” – виставлена з хмари рука з циркулем і девіз “Labore et Constantia” (“Працею і наполегливістю”) – швидко набули популярності. Видання “Theatrum Orbis Terrarum” 1603 р. надрукували теж у досить відомому свого часу антверпенському видавництві Р. Бруно.

У фондах сектора картографічних видань зберігаються також твори найвидатнішого реформатора в картографії Г. Меркатора: “Atlas ou representation du Monde Universel...”³ (1636 р.) та “Appendix Atlantis...”⁴ (1633 р.), видані Генріком Гондієм, сином засновника картовидавничого підприємства в Амстердамі Йодока Гондія (Гондта) (1563–1612). Останньому в 1604 р. спадкоємці Г. Меркатора продали друковані форми атласу разом із правом на його видання.

Фірма Йодока Гондія з часом перейшла до його зятя Яна Янсона, який був компаньйоном Генріка Гондія і разом із ним брав участь у підготовці “Novus Atlas, sive Theatrum Orbis Terrarum”. Я. Янсон одночасно випустив декілька видань атласу, який виріс до шести томів. Фонд сектора вміщує чотири томи “Novus Atlas...” (тт. I, II, III, VI)⁵, які датуються приблизно 1656 р.

Розвиток атласної картографії XVII ст., яка характеризується, перш за все, виданням численних голландських атласів, відбувався в умовах суперництва підприємливих конкурентів.

Найсильнішим і дуже успішним конкурентом видавничого дому Гондія–Янсона був картографічний заклад голландської родини вчених та типографів-видавців Блау (або Блаув). Віллем Блау (1571–1638) був учнем Т. Браге (1546–1601), знаменитого данського астронома, і набув слави як математик, географ, астроном, особливо як виробник земних та небесних глобусів, що вирізнялися своєю точністю та вишуканістю. Атласне виробництво В. Блау – це видання колосальних за об’ємом та вмістом інформації творів; поряд із картами атласи подають розлогий текст географічного та історичного змісту. Його спадкоємці, сини Йоганн та Корнеліс Блау, продовжували розвивати друкарську справу батька.

Фонди сектора картографічних видань містять 15 латинських та одне французьке видання закладу Блау: три томи “Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus”⁶ (тт. II, III – 1640 р., т. IV – 1645 р.); “Theatrum civitatum et admirandorum Neapolis et Siciliae Regnorum...”⁷; десять томів 12-томного видання “Geographia Blaviana”⁸ (1662 р.); перший том “Geographia Blaviana”⁹ (1665 р.), а також її французька версія 1667 р.¹⁰

³ НБУВ, сектор картографічних видань, шифр С 4.

⁴ Там само, шифр С 5.

⁵ Там само, шифр С 232/І, ІІ, ІІІ, VІ.

⁶ Там само, шифр С 36/ІІ, ІІІ, ІV.

⁷ Там само, шифр С 536.

⁸ Там само, шифр С 34/І–Х.

⁹ Там само, шифр С 17.

¹⁰ Там само, шифр С 40.

Ці розкішні, оздоблені золотим тисненням твори мистецтва та науки, що чудово збереглися до наших днів, очевидно, були призначені не для практичного використання, а як коштовна прикраса бібліотек багатих покупців. Неабияким фактором розквіту голландської картографії було спонсорство та протекція осіб вищого світу: майже всі знамениті видавці карт мали титули королівських картографів, отримували субсидії та значні грошові винагороди, користувалися різноманітними привілеями¹¹.

Крім потужних видавничих центрів, у Голландії існувало безліч невеликих картографічних майстерень. Серед них однією з найвідоміших і найстаріших було видавництво Клааса Янзона Вісхера (1587–1652), який підписував свої карти латинізованим іменем Піскатор. Свого розквіту видавництво досягло за часів діяльності його сина Ніколаса Вісхера (1618–1679), більш відомого як Н. Піскатор. Він був учнем В. Блау, багато мандрував і отримав пристойну освіту. Спеціальною майстерні Н. Піскатора були величезні настінні карти Голландії та всього світу, а також недорогі окремі карти з панорамами та планами міст, військові карти тощо. Маркою видавництва Вісхерів-Піскаторів було зображення рибалки в картушах карт (Vischer, Piscator (голл., лат.) – рибалка). Привілеї на друкування карт, які Н. Вісхер отримав 1677 р. від штатів Голландії та Західної Фризії, успадкував його син, також Ніколас (1649–1702). Вісхер-онук доповнив виданий батьком атлас новими картами та запровадив важливе нововведення в торгівлі картами: в його видавництві атласи комплектувалися за бажанням покупця, відрізняючись складом та кількістю аркушів. Вісхери також відмовилися від друкування тексту на звороті карт, тому їхні атласи були компактними, дешевими і дуже популярними.

У фонді сектора картографічних видань зберігається загальногеографічний атлас світу Н. Вісхера¹² без титульного аркуша. Він датується приблизно 1687 р. і складається зі 122 карт.

Після смерті Піскатора-онука все виробництво разом із гравіювальними дошками та матеріалами перейшло у власність Пітера Шенка (1660–1718). Майстерня П. Шенка, який був учнем, зятем і компаньйоном амстердамського гравера Герарда Валька (1650/51–1726), виникла 1696 р. і випускала атласи та окремі карти. Атлас П. Шенка “*Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II*”¹³ (1709 р.), що зберігається у фондах сектора, складається з планів, карт і гравюр військових дій, укріплень, фортець, міст, флотилій та ін. У секторі картографічних видань є і атлас Г. Валька¹⁴ (1706 р.), в якому вміщено головно карти П. Шенка та Г. Валька, авторство окремих карт належить Ф. де Вітту та Н. Вісхеру. В атласі відсутній титульний аркуш та декілька карт.

В нашому секторі містяться також хронологічно не ідентифіковані “Atlas”¹⁵ та карта “*Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae, Voliniae, Podoliae, Ucraniae, Prussiae et Curlandiae*”¹⁶ Юстуса Данкерса (1635–1701), представника ще однієї родини граверів та картовидавців в Амстердамі. Він почав працювати приблизно 1630 р. Крім виробництва глобусів, яким займався батько, родина Данкерсів загалом готувала для своїх атласів понад 300 аркушів карт. Особливу увагу вони приділяли політичним кордонам, різноманітним прикрасам та віньєткам.

¹¹ Браун Л. А. *История географических карт* / пер. с англ. Н. И. Лисовой. – Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С. 266–267.

¹² НБУВ, сектор картографічних видань, шифр С 590.

¹³ Там само, шифр С 285.

¹⁴ Там само, шифр С 278.

¹⁵ Там само, шифр С 537.

¹⁶ Там само, інв. № 9695.

Історія існування видавництва, яке заснував Фредерік де Вітт (1616–1698), дуже схожа на попередні: карти та атласи випускалися послідовно протягом трьох поколінь. Вітт-старший виготовляв сухопутні та морські карти, а також величезні настінні карти світу. Починаючи з 1670 р. фірма опублікувала декілька атласів світу, морський атлас та атлас Бельгії.

У секторі картографічних видань знаходяться два атласи світу Ф. де Вітта (видані приблизно 1662¹⁷ та 1688 рр.¹⁸). Цікаво, що оформлення титульної сторінки першого атласу Ф. де Вітта у дзеркальному відображенні копіює титул атласу Ю. Данкерса.

У 1706 р. гравіювальні дошки де Віттів успадкував Пітер Мортґє (?–1724), відомий на той час амстердамський видавець, який випустив декілька атласів; 1730 р. його фірма перейшла до Йоганна Ковенса та Корнелія Мортґє. Вони друкували карти французьких картографів Деліля, Сансона, Жейо. Фонди сектору вміщують “Carte Particuliere d’une Partie du Brabant Hollandois...”¹⁹ (1748 р.) Й. Ковенса та К. Мортґє, а також виданий ними “Atlas Nouveau...”²⁰ (1758 р.) та “Carte de Picardie Septentrionale d’Artois et des Environs...”²¹ Г. Деліля.

Але поступово голландські карти, які протягом XVII ст. славилися своєю новизною, точністю та красою, почали втрачати чільні позиції у світовому картодрукуванні. І, незважаючи на збільшення об’єму та вдосконалення техніки картовидання, навіть найкращі голландські атласи характеризувалися безсистемністю і суто механічним ростом. Для свого подальшого розвитку і якісних зрушень картографія потребувала дійсно нових, цінних наукових ідей, якими раніше вирізнялися роботи Г. Меркатора. У середині XVII ст. критичне співставлення і оцінка картографічних джерел знайшли своє відображення у працях засновника французької школи картографії Н. Сансона д’Аббевіля (1600–1667). Хоча його карти багато в чому ґрунтувалися на голландських матеріалах, але підбір карт у його атласах відрізняється систематичністю та внутрішньою єдністю, вилучено недостовірні елементи змісту та надмірні прикраси.

Н. Сансон д’Аббевіль одним із перших почав використовувати картографічні праці свого співвітчизника Г. Л. де Боплана. У секторі картографічних видань зберігаються дві карти, складені Сансонами на основі Бопланових карт: “Basse Volhynie, ou Palatinat de Kiow...”²² (1665 р.) та “Description de la Tartarie...”²³ (1654 р.). Ці карти, а також три томи “Atlas Nouveau de diverses cartes de Geographie...”²⁴ (1727 р.) було надруковано у видавництві П’єра Марієтта, з яким співпрацювали брати Сансони.

Такі фундаментальні видання Сансонів, як “Atlas Universel”²⁵ (1674 р.) та “Atlas Nouveau contenant Toutes les parties du Monde...”²⁶ (1692 р.), що містяться у фондах сектора, створило видавництво Губера Алексіса Жейо (Жайо, Желло).

Традиції та стиль французької картографічної школи разом із матеріалами перейшли до родини Жейо, а від них – до Роберта де Вогонді (1688–1766), онука Н. Сансона д’Аббевіля. Сектор картографії НБУВ зберігає такі видання Р. де Вогонді: три при-

¹⁷ НБУВ, сектор картографічних видань, шифр С 529.

¹⁸ Там само, шифр С 41.

¹⁹ Там само, інв. № 15689.

²⁰ Там само, шифр С 33.

²¹ Там само, інв. № 15647.

²² Там само, інв. № 8963.

²³ Там само, інв. № 8943.

²⁴ Там само, шифр С 260/II, III, V.

²⁵ Там само, шифр С 92.

²⁶ Там само, шифр С 94.

мірники “Atlas Universel”²⁷ (1757 р.), два екземпляри “Atlas d’Etude, pour l’instruction de la Jeunesse”²⁸ (1797 р.), “Carte generale de l’Empire des Russes...”²⁹ (1753 р.) та її, очевидно, пізніше видання³⁰, а також “Carte generale du Theatre de la Guerre en Pologne”³¹ (1807 р.).

Розвиток картовидавництва в Німеччині наприкінці XVII ст. пов’язаний, перш за все, з іменем Йоганна Баптіста Гоманна (1663–1724), гравера та видавця карт і атласів, засновника географічного закладу в Нюрнбергу. Й. Б. Гоманн отримав освіту в єзуїтській школі в Міндельгаймі, декілька років перебував у монастирі домініканського ордену, пізніше прийняв лютеранство і переїхав до Нюрнберга, де 1687 р. відкрив нотаріальну контору. Тут він почав навчатися гравіюванню спочатку в Д. Функа, а згодом у відомого гравера та видавця Я. фон Зандрарта (Сандрарта). У 1692 р. Й. Б. Гоманн відкрив у Нюрнбергу власну картографічну майстерню, а 1702 р. – типографію, де видавалися переважно географічні твори.

Розквіту видавництва Й. Б. Гоманна сприяли старі традиції книгодрукування в Нюрнбергу, близькість Альтдорфського університету та розумний підбір співробітників. Протягом багатолітнього існування закладу (до 1813 р., коли власником фірми став К. Рембо) вийшло понад 200 картографічних творів, серед яких найвизначнішими є перший німецький атлас (1707 р.), відомий “Атлас 100 карт” (1712 р.), “Великий атлас всього світу”, який виріс із 40 карт (1707 р.) до 126 карт (1716 р.) та ін. У секторі картографічних видань знаходяться “Kleiner Atlas Scholasticus von 26 Charten...”³² (1702 р.) та “Grosser Atlas über die ganze Welt”³³ (1716 р.).

Спадкоємцями Й. Б. Гоманна були його син Йоганн Крістоф (1703–1730), зять Йоганн Георг Ебершпергер (1695–1760) та Йоганн Міхаель Франц (1700–1761). Вони значно розширили завдання видавництва, створивши “Космографічне товариство в Нюрнбергу”.

У фондах сектору зберігаються твори Й. Б. Гоманна, видані його нащадками: “Atlas Auserlesen Land-Charten”³⁴ (1743 р.), три томи “Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia, Regna et Status exactis Tabulis Geographice demonstrans”³⁵ (1746 р.), “Atlas Metodicus...”³⁶ (1751 р.), “Atlas mapparum geographicarum...”³⁷ (1762 р.).

Поряд із процвітаючим нюрнберзьким видавництвом Гоманна досить значним був картографічний заклад Георга Матеуса Зойтера (1678–1757) в Аугсбургу. Г. М. Зойтер, виховуючись у відомій сім’ї художників та граверів, отримав початкові знання у свого батька Матеуса Зойтера, а продовжив навчатися мистецтву гравіювання карт у Нюрнбергу, спочатку у Д. Функа, а потім у Й. Б. Гоманна. Видавництво, яке заснував Г. М. Зойтер 1707 р., спеціалізувалося на друкуванні карт, планів, атласів різних розмірів та виготовленні глобусів. Незважаючи на те, що карти часто були копіями гоманнівських та голландських карт, вони мали великий попит завдяки нововведенням

²⁷ НБУВ, сектор картографічних видань, шифр С 39.

²⁸ Там само, шифр С 362.

²⁹ Там само, інв. № 8962.

³⁰ Там само, інв. № 9782.

³¹ Там само, інв. № 9778.

³² Там само, шифр С 306.

³³ Там само, шифр С 38.

³⁴ Там само, шифр С 35.

³⁵ Там само, шифр С 27/І–ІІІ.

³⁶ Там само, шифр С 32.

³⁷ Там само, шифр С 310.

Г. М. Зойтера: його атласи видавалися з покажчиком географічних назв, а карти були розділені на квадрати з літерними позначками.

У секторі картографічних видань зберігається “Atlas Novus”³⁸ (без року видання), навчальний атлас невеликого формату без титульного аркуша³⁹ та декілька недатованих карт і планів Г. М. Зойтера: “Imperium Romano-Germanicum in suos Circulos, Electorat et Status...”⁴⁰, “Magni Turcarum Dominatoris Imperium per Europam, Asiam et Africam se extendens”⁴¹, “XVII Provinciae Belgii sive Germaniae inferioris...”⁴², “Mailand (Milano) die Haupt-Stadt und Real-Festung...”⁴³, “Plan de la ville et Citadelle d’Anvers...”⁴⁴, “Eigentlicher Grund Riss und Prospekt der... Stadt London in Engelland”⁴⁵. Фонд сектору вміщує також спеціальну карту України, складену Г. М. Зойтером для свого атласу: “Amplissima Ucraniae Regio Palatinatus Kiovensem et Braclaviensem Complectens”⁴⁶.

Найближчими співробітниками, а згодом і спадкоємцями Г. М. Зойтера були син Альбрехт Карл Зойтер (1722–1762) та зяті Гобіас Конрад Лоттер (1717–1777) і Георг Балтазар Пробст. Пізніше Т. К. Лоттер набув повного контролю над успадкованим підприємством і продовжив справу під власним іменем. Його численні перевидання атласів Зойтера і Гоманна та карт Деліля знаходяться у фондах сектору картографії. Це “Atlas Novus...”⁴⁷ (приблизно 1772 р.), “Atlas von 26 Karten”⁴⁸ (приблизно 1784 р.), “Atlas 51 Karten”⁴⁹ (приблизно 1772 р.) та декілька атласів світу без титулу різного об’єму (від 19 до 233 аркушів)⁵⁰. З карт Г. Деліля, гравійованих та виданих Т. К. Лоттером, у секторі зберігаються “Mappa Totius Mundi...”⁵¹, “America Meridionalis...”⁵², “America Septentrionalis...”⁵³, “Africa...”⁵⁴, “Asia...”⁵⁵, “Europa...”⁵⁶, “Germania...”⁵⁷.

Таким чином, багаті та унікальні фонди сектора картографічних видань НБУВ в повній мірі розкривають перед нами панораму розвитку європейського картографічного виробництва кінця XVI–XVIII ст.

³⁸ НБУВ, сектор картографічних видань, шифр С 280.

³⁹ Там само, шифр С 510.

⁴⁰ Там само, інв. № 15724.

⁴¹ Там само, інв. № 12296.

⁴² Там само, інв. № 22295.

⁴³ Там само, інв. № 15705.

⁴⁴ Там само, інв. № 15704.

⁴⁵ Там само, інв. № 8985.

⁴⁶ Там само, інв. № 40902.

⁴⁷ Там само, шифр С 104.

⁴⁸ Там само, шифр С 583.

⁴⁹ Там само, шифр С 602.

⁵⁰ Там само, шифри С 534, С 521, С 541, С 45.

⁵¹ Там само, інв. № 9193.

⁵² Там само, інв. № 9134.

⁵³ Там само, інв. № 9135.

⁵⁴ Там само, інв. № 9137.

⁵⁵ Там само, інв. № 9138.

⁵⁶ Там само, інв. № 9139.

⁵⁷ Там само, інв. № 9122.

**PUBLICATIONS OF THE LEADING EUROPEAN CARTOGRAPHIC
CENTERS OF THE 16th–18th CENTURY IN THE FUNDS OF THE
CARTOGRAPHIC PUBLICATIONS SECTOR OF THE
V. I. VERNADS'KYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**

Olena OSTALETS'KA

*V. I. Vernads'kyi National library of Ukraine,
3, 40-richchia Zhovtnia Av., Kyiv, 03039, Ukraine, tel. (044) 524-11-19*

History of forming the European cartography at the end of the 16th – 18th century has been traced. A list of the main centres producing maps and atlases on the basis of the black-letter books fund of the cartographic publications sector of the V. I. Vernads'kyi National library of Ukraine has been presented.

Key words: V. I. Vernads'kyi National Library of Ukraine, black-letter books, cartographic centres, European cartography, cartographic fund.

**ИЗДАНИЯ ВЕДУЩИХ ЕВРОПЕЙСКИХ КАРТОГРАФИЧЕСКИХ
ЗАВЕДЕНИЙ XVI–XVIII вв. В ФОНДАХ СЕКТОРА
КАРТОГРАФИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО**

Елена ОСТАЛЕЦКАЯ

*Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского,
просп. 40-летия Октября, г. Киев, 03039, Украина, тел. (044) 524-11-19*

Изложена история развития европейской картографии конца XVI–XVIII вв. Представлены основные центры издания карт и атласов на базе фонда старопечатных изданий сектора картографических изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, старопечатные издания, центры издания карт, европейская картография, картографический фонд.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2008

Прийнята до друку 8.04.2009